

פרשת תולדות: על אלו מצוות יש למסור את הנפש

פתיחה

בפרשת השבוע מסופר שעשיו חוזר מהשדה עייף ויגע, ומוכר את בכורתו ליעקב תמורת נזיד עדשים. מפשט פסוקי התורה משמע, שעשיו לא בירך לפני שאכל את הנזיד, ובפשטות על פי הקדמתו של **רב ניסים גאון** למסכת ברכות (וכן ברמב"ן בראשית ו, ב) היה בכך איסור, כיוון שבכל המצוות שייסודן בסברא כמו הודאה על המזון - גם הגויים חייבים. ובלשונו:

"עוד יש להשיב, והיאך יתכן לעונשן על דבר שלא נתחייבו בו ולא ניתן להם, והלא יש להם להשיב, כי אילו נצטוו היינו עושים ואילו הוזחרנו היינו נזהרים ומקבלים כמו שקיבלו הם? והרי אנו פושטים אלו תשובת הטענות ונאמר, כי כל המצוות שהן תלוין בסברא ובאובנתא דליבא כבר הכל מתחייבים בהן מן היום אשר ברא א-להים אדם על הארץ."

כיצד בכל זאת יש ליישב את העובדה שעשיו לא בירך על הנזיד? ייתכן שעשיו הרגיש שהוא במצב של פיקוח נפש (וכפי שמשמע מפשט הפסוקים), ואם לא יאכל מיד ימות. בעקבות כך נעסוק השבוע בדיני פיקוח נפש ובעיקר בשאלות על אלו מצוות יש למסור את הנפש, האם אדם יכול להחמיר על עצמו ולמסור את הנפש גם על מצוות שאין חובה, ובעקיפין האם מותר להיכנס למסגד.

מסירות נפש

על אלו מצוות יש למסור את הנפש? הגמרא במסכת סנהדרין (עד ע"א) כותבת, שחכמים התכנסו בעליית בית נתזה בלוד, והסכימו שישנן שלוש מצוות עליהן יש למסור את הנפש ולא לעוברן: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. אמנם רבי ישמעאל (שם) חולק וסובר שגם במצוות אלו (או לפחות בחלק מהן) אין למסור את הנפש, אבל למעשה לא נפסק כמותו.

טעם הדבר שיש למות ולא להרוג אדם אחר, מעוגן בסברא, חייו של שמעון אינם פחותים מחיי ראובן, שיהיה מותר לראובן להרוג אותו כדי להישאר בחיים¹. את שתי המצוות הנוספות מסביר הר"ן (ד"ה חוץ), שמדובר במצוות חריגות בחומרתן, לכן גם בהן יש למסור את הנפש. מה עונשו של יהודי שנכנע לאוימי הגוי ולא מסר את נפשו? נחלקו הראשונים:

א. **הרמב"ם** (יסודי התורה ה, ד), **התוספות** (עבודה זרה נד ד"ה מתקין) ורוב הראשונים כתבו, שעל אף שאותו אדם חילל את שמו של הקב"ה וביטל מצוות עשה של קידוש ה' - אין מענישים אותו. בטעם הדבר נימקו, שבכל התורה כולה 'אנוס רחמנא פטריה', וגם במקרה זה אותו אדם כפוי לחטוא והעבירה נעשתה באונס. ובלשון הרמב"ם:

"וכל מי שנאמר בו ייהרג ואל יעבור, ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם, ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים וביטל מצוות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצוות לא תעשה שהיא חלול השם, ואף על פי כן מפני שעבר באונס, אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין."

ב. **רבינו דוד** (בר"ן סנהדרין סא ע"ב ד"ה איתמר) חלק וסבר, שגם כאשר אדם עבר באונס על אחד משלושת העבירות, עדיין, אם התרו בו לא לעבור ועבר - חייב מיתה. בטעם הדבר נימק, שעבירות אלו כל כך חמורות, שגם העובר עליהן בכפייה חייב מיתה. את דברי הספרי הכותב שיש לפטור את העובד עבודה זרה באונס, תירץ שמדובר באונס הנפש, דהיינו שהחוטא עבר עבירה משיגוען.

מה נחשב עבודה זרה

כאמור, על מנת לא לעבוד עבודה זרה יש למסור את הנפש, ונחלקו הראשונים מה נחשבת עבודה זרה. לשאלה זו יש השלכה נוספת, האם מותר להיכנס לבית התפילה של אותה הדת. אם מדובר בעבודה זרה - אסור להיכנס, כפי שפסק הש"ך (יו"ד קמט, א) בעקבות הרמב"ם, אך אם לא מדובר בעבודה זרה - מותר במקום הצורך:

א. **הרמב"ם** (ס' תמח) כתב שדת מוגדרת כעבודה זרה, רק כאשר מאמיניה מבינים בצורה שגויה את האלוקות, אך מאמיני האסלאם מכיוון שהם מאמינים 'ייחוד שלם שאין בו דופי' - לא נחשבים עובדי עבודה זרה. בעקבות כך פסקו **הבן איש חי** (רב פעלים יו"ד כח) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר יו"ד ז, יב) שאין איסור להיכנס למסגד. ובלשונו של **הרב חיים דוד הלוי** (עשה לך רב א, נט):

'שאלה: בהיותי בטיול הגענו לביקור בכנסייה, ונחלקו הדעות אם מותרת הכניסה לכנסייה לשם ביקור בלבד, מה הדין באמת. תשובה: הלכה זו פשוטה היא ביותר: בית תפלה של עבודה זרה אסור בהנאה. וכל זה כמובן בכנסיות שיש בהם צורות שתי וערב והם עבודה זרה, אבל מסגדי הישמעאלים אין חל עליהם איסור זה כלל, שאין הם עובדי עבודה זרה. ולכן, במערת המכפלה שיש שם מסגד, נכנסים יהודים ומתפללים בו."

ב. **הריטב"א** (פסחים כה ע"ב ד"ה וכתב) ו**הרדב"ז** (ד, צב) חלק על הרמב"ם וכתב, שכל דת שכופרת בתורת משה נחשבת עבודה זרה, גם אם מאמיניה סוברים שיש אלוקים אחד ללא גוף. ממילא לשיטה זו גם האסלאם נחשב עבודה זרה, וצריך למסור את הנפש ולא להתאסלם. בעקבות כך נקטו **הדברי יציב** (יו"ד מ) ו**הציץ אליעזר** (יד, צא), שאסור להיכנס למסגד וככל בית עבודה זרה.

מקרים נוספים

בנוסף לשלושת העבירות, הפוסקים הביאו שני מקרים חריגים נוספים שבהם יש למסור את הנפש:

א. **פרהסיא**: הגמרא בסנהדרין (עד ע"א) כותבת, שבמקרה בו עשרה יהודים (בין גברים ובין נשים) רואים שגוי כופה יהודי לעבור על מצווה ממצוות ה' - יש למסור את הנפש. ב. **שעת השמד**: מקרה נוסף מובא בגמרא במסכת סנהדרין (עד ע"א) הכותבת, שבשעת השמד אפילו על מצווה קלה יש למסור את הנפש, ואפילו על 'ערקתא דמסנא'. נחלקו הראשונים בביאור מושג זה:

¹ **המאירי** מחדש, שאם שמעון אמר למות בשנה הקרובה, מותר לראובן להרוג אותו, כי אכן חייו שווים יותר, אך שאר הפוסקים לא סברו כך, ונראה שהבינו שזמן החיים שנשאר לאדם לחיות (ללא מקרים חריגים בדרך) אינו משמעותי בשיקול חייו של מי שווים יותר.

א. **רש"י** (ד"ה ערקתא) פירש, שיהודים היו נוהגים לקשור את הסנדל בשונה מהגויים, כדי ליצור הבדל ולמנוע ערבוב. במקרה בו הגויים בשעת השמד ציוו על היהודים לקשור כמותם למרות שמדובר במנהג בלבד ואין בכך איסור הלכתי, חובה למסור את הנפש ולא לשנות.

ב. **רב אחאי גאון** (שאילתא מב) חלק וסבר, שבשעת השמד יש למסור את הנפש רק על מצווה ממש. את המושג 'ערקתא דמסנא' עליו יש למסור את הנפש פירש, שמדובר במקרה בו הגוי מצווה על היהודי להתכופף ולקשור את רצועות הנעל שלו בפני פסל, ולמרות שאם יתכופף יהיה בכך איסור דרבנן בלבד (שהרי הוא לא מתכוון להשתחוות לפסל) - עדיין צריך למות².

פרהסיא בעיתון

כאמור, כאשר כופים על יהודי לעבור עבירה בפרהסיא, עליו למסור את הנפש כדי לא לחלל את ה'. נחלקו האחרונים בעקבות הגמרא במסכת סנהדרין (שם) מה הדין במקרה בו ברגע העבירה אין עשרה יהודים, אך בהמשך יידעו מכך, לדוגמא כאשר המקרה יתפרסם בעיתון.

הגמרא דנה באסתר שהלכה להיבעל לאחשוורוש, ותמנה על מעשיה. מדוע לא מסרה את נפשה? שהרי גם אם לא מדובר בגילוי עריות, הרי מדובר בעבירה בפרהסיא עליה יש למסור את הנפש! הגמרא מתרצת שני תירוצים, הראשון שאסתר הייתה פסיבית לגמרי ולכן אין במעשיה עבירה. השני, שאחשוורוש לא התכוון לעבירה, אלא להנאת עצמו.

א. **הרדב"ז** (ד, צב) הקשה על הנחת הגמרא, שהרי בשעת הביאה לא היו עשרה אנשים, והעבירה אם כן לא נעשתה בפרהסיא. מתוך כך הסיק, שגם אם לא רואים ממש את העבירה אלא רק יודעים עליה (ומסתמא כולם ידעו שאסתר נלקחה), העבירה מוגדרת כעבירה בפרהסיא עליה יש למסור את הנפש, וכך פסקו **המהרי"ק** (שורש קס) **הש"ך** (יו"ד קנז, ד) ועוד. ובלשון הרדב"ז:

"ופירוש בפרהסיא, כגון דידי (= שידעו) עשרה מישראל בדבר, אף על גב דלא הוו בשעת מעשה, מדפרכין בגמרא והא אסתר פרהסיא, והא לא הוו עשרה בשעת מעשה הביאה, אלא משום דידי (= שידעו את המעשה) קרי לה פרהסיא, וזה ברור."

ב. **המאירי** לעומת זאת (שם ד"ה שעת) העלה אפשרות, שרק כאשר עשרה יהודים רואים את העבירה יש למסור את הנפש. כיצד יתרחץ את המקרה של אסתר, שנחשב עבירה בפרהסיא למרות שלא ראו את המעשה? **הרב עטלינגר** (בניין ציון סי' סד) תירץ, שבעבירה של ביאה שמטבעה נעשית בסתר אין צורך לראות את המעשה ממש, ודיי בכך שראו את הלקיחה של אסתר לארמון.

התנדבות למות

עד כה ראינו דיון במקרים בהם חובה למסור את הנפש, נחלקו הראשונים האם מותר למות גם במקרים בהם אין חובה:

א. דעת **התוספות** (עבודה זרה כז ד"ה יכול) **והרא"ש** (שם ב, ט), שמותר, והביאו שתי ראיות מרכזיות לדבריהם. **ראייה ראשונה** מהירושלמי המספר, שגוי א"מ על רבי אבא שאם לא יאכל נבילה - יהרוג אותו. לכאורה, כיוון שלא היה מדובר בשעת השמד או בפרהסיא, רבי אבא לא היה צריך למות, אך בכל זאת הוא בחר למות ולא לאכול (אם כי לבסוף הגוי לא הרג אותו).

ראייה ב': הגמרא במסכת שבת (מט ע"א) מביאה ש'אלישע בעל כנפיים' הניח תפילין ברחוב בשעה שגזרו לא ללבוש, וכמעט תפס אותו רומאי. מקשים הראשונים, כיצד הותר לו לסכן את עצמו? הרי לא מדובר באחת משלושת המצוות החמורות! גם ממקור זה הוכיחו התוספות והרא"ש, שמותר למסור את הנפש גם במקרה בו אין חובה³. ובלשון הרא"ש:

"ואם רוצה אדם להחמיר על עצמו להיהרג על שאר עבירות בצנעא רשאי. ולא מיקרי (= נקרא) חובל בעצמו כדאיתא בירושלמי: רבי אבא רב זימנא הוה חייט אצל עובד כוכבים ואמר לו אכול נבילות ואי לא קטלינא לך (= אני אהרוג אותך). אמר לו אי בעית למיקטל קטיל (= אם תרצה להרוג - הרוג) דלא אכילנא."

ב. **הרמב"ם** (יסודי התורה ה, ד) חלק וסבר, שהמוסר את נפשו ללא צורך מתחייב בנפשו, וכך פסק גם **הרמב"ן** (מובא בבית יוסף יו"ד קנז). כיצד יתמצו את הראייה מהירושלמי, שרבי אבא מסר את נפשו כדי לא לאכול נבילות? ייתכן שיאמרו, שהמקרה של רבי אבא היה בפרהסיא, וכפי שראינו במקרה כזה גם על מצווה קלה יש להיהרג.

כיצד הרמב"ם יתרחץ את הראייה מאלישע בעל כנפיים? **הכסף משנה** (שם) הביא את דברי **הנימוקי יוסף** שתירץ, שגם לדעת הרמב"ם, אדם גדול שעיני הדור נשואות אליו כמו אלישע בעל כנפיים - מותר לו למסור את הנפש במצוות שאין חובה "כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם ולאהבו בכל ליבם".

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. להלכה פסק **השולחן ערוך** (יו"ד קנז, א) כדעת רוב הראשונים, שמותר למסור את הנפש על כל המצוות, וכך פסק **הגר"א** (שם).
ב. **הב"ח** (שם, ד"ה ומ"ש) חלק ופסק כדעת הרמב"ם, שהמוסר את נפשו במקרה זה מאבד נפשו לחינם. ג. **הש"ך** (שם, א) בגישה שלישית הביא את דעת **תרומת הדשן**, שיש לבחון כל מקרה לגופו, את כוונת הרוצה למסור את הנפש, מצב התקופה וכדומה.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...

² עם זאת, ייתכן שרש"י יסבור שלא על כל מנהג יש למסור את הנפש, ורק במנהגים שמבדילים בין היהודים לגויים כשיש השלכה גדולה לביטול המנהג יש למסור את הנפש.

³ ולמרות שכפי שראינו לעיל, בשעת הגזירה יש למסור את הנפש אפילו על מצווה קלה, הראשונים תירצו שמדובר רק כאשר מכריחים לעבור על מצוות לא תעשה, אבל במצוות עשה כמו תפילין, יש לבטל את המצווה ולא לסכן את הנפש.

⁴ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com